

STRUKTURA ETNICZNA EGIPITU PTOLEMEJSKIEGO
NA PRZYKŁADZIE OAZY FAJUM. PROBLEMY BADAWCZE

JOANNA WILIMOWSKA

ABSTRACT (*Ethnic Composition of Ptolemaic Egypt: the Case of the Fayum Oasis. The Research Problems*): This article is a presentation of methods and tools to explore the ethnic composition of Ptolemaic Egypt. Ethnicity may be indicated on the basis of self-identification, onomastics or religious practices. Valuable insight into ethnic structure of the Ptolemaic monarchy is offered especially by the preserved material from the Fayum Oasis.

W przypadku wieloetnicznego i wielokulturowego społeczeństwa Egiptu w okresie ptolemejskim nie sposób pominąć tak ważnego czynnika, jakim jest etniczność. Badania nad strukturą etniczną w monarchii Ptolemeusza umożliwiają przede wszystkim: zrozumienie stosunków społecznych i relacji pomiędzy poszczególnymi grupami społeczeństwa, zarówno na gruncie oficjalnym jak i prywatnym; dokładniejsze przyjrzenie się funkcjonowaniu administracji oraz systemowi podatkowemu, do pewnego stopnia uzależnionym od kwestii etnicznych; wykorzystanie etniczności jako istotnego elementu w badaniach różnych aspektów życia w Egipcie ptolemejskim, takich jak np. stosunki religijne. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie narzędzi i metod używanych do określenia etniczności i badań nad kompozycją społeczną w Egipcie ptolemejskim.

Dyskusja naukowa na temat etniczności toczy się od blisko pięciu dekad. Najistotniejszy wpływ na studia nad kwestiami etnicznymi miała koncepcja zaproponowana pod koniec lat 60. ubiegłego wieku przez norweskiego antropologa Fredrika Bartha. Zwracał on uwagę na płynne granice grupy etnicznej, przynależność do której miała być determinowana przede wszystkim na podstawie samookreślenia jednostki. Odrzucił on tym samym pogląd, według którego etniczność miała być uwarunkowana wyłączenie przez ramy kulturowe¹. Od tego czasu niejednokrotnie podejmowane były próby zdefiniowania etniczności w socjologii i antropologii², ale kwestie etniczne stały się również obiektem zainteresowania archeologów i historyków starożytności³. W oparciu o dotychczasowe badania, na potrzeby niniejszego tekstu, etniczność można zdefiniować jako zespół wszystkich zjawisk społecznych

---

* Niniejszy artykuł stanowi uzupełnioną i rozszerzoną wersję rozważań na temat kwestii, które częściowo były podejmowane w artykule pt.: *Ethnic Diversity in the Ptolemaic Fayum* opublikowanym w 2016 r. w czasopiśmie „Acta Antiqua Acedemiae Scientiarum Hungaricae” (nr 56, s. 287–292).

¹ Barth 1969.

² Smith 1986; Hutchinson, Smith 1996; Banks 1996.

³ Bentley 1987; Jones 1997; Hall 1997; Emberling 1997.

i psychologicznych pozwalających jednostce na utożsamienie się z konkretną grupą⁴. W zależności od charakteru badań wśród czynników wpływających na pojęcie etniczności najczęściej wymieniana jest m.in.: wspólna nazwa, historia oraz kultura, wspólne terytorium, czasami również język czy religia⁵.

Pierwszą publikacją w całości poświęconą kwestiom etnicznym w Egipcie ptolemejskim jest praca Koena Goudriaana⁶. Proponowana przez niego definicja etniczności w dużym stopniu opiera się o koncepcję Bartha⁷. Uwaga autora skupia się jednak wyłącznie na osobach, które w źródłach zostały określone jako Grek lub jako Egipcjanin. Goudriaan nie bierze pod uwagę osób, których greckie lub egipskie pochodzenie nie jest wskazane wprost w materiale źródłowym, jak również nie uwzględnia osób o innym pochodzeniu etnicznym. Rozważania na temat etniczności w Egipcie grecko-rzymskim niejednokrotnie podejmuje w swoich pracach Csaba La'da. Jest on autorem kilku artykułów poświęconych strukturze etnicznej w Egipcie ptolemejskim oraz redaktorem X tomu *Prosopographia Ptolemaica*, w którym zebrane są wszystkie grupy etniczne poświadczone z terenów Egiptu w czasach ptolemejskich⁸. La'da w swoich badaniach korzysta nie tylko ze źródeł greckich, lecz poddaje analizie również teksty demotyczne, co pozwala uzyskać dokładniejszy wgląd w strukturę etniczną monarchii Ptolemeuszy. Zagadnienia związane z etnicznością oraz relacje pomiędzy ludnością grecką a rodzimą stały się przedmiotem analizy kilku artykułów Willy'ego Clarysse⁹. Wraz z Dorothy Thompson jest on także współautorem publikacji poświęconej społeczno-gospodarczej historii Egiptu hellenistycznego, która porusza problemy związane z identyfikacją pochodzenia etnicznego mieszkańców Egiptu¹⁰. Wśród ważniejszych prac dotyczących populacji oraz struktury etnicznej Egiptu ptolemejskiego należy wymienić także artykuły Dominica Rathbone'a, Dorothy Thompson, czy Andrew Monsona¹¹. Philippa Lang odnosi się do relacji pomiędzy etnicznością a praktykami medycznymi czasów ptolemejskich¹². Informacji na temat kompozycji etnicznej armii ptolemejskiej dostarczają m.in. praca autorstwa Mathiasa F. Uebela oraz artykuły Rogera S. Bagnalla, Willy'ego Clarysse, Diany Delii oraz Katelijjn Vanderpe¹³. Najnowsze i najbardziej wyczerpujące

⁴ Za: Jones 1997, XIII.

⁵ Fischer-Bovet 2012, 2520; zob. też: Smith 1986, 22–31; Hutchinson, Smith 1996: 6–7.

⁶ Goudriaan 1988.

⁷ Goudriaan 1988, 8–13.

⁸ La'da 1994; La'da 2002a; La'da 2002b.

⁹ Clarysse 1992; Clarysse 1995; Clarysse 1998.

¹⁰ Clarysse, Thompson 2006, 318–341.

¹¹ Rathbone 1990; Thompson 1992; 2001; Monson 2013.

¹² Lang 2004.

¹³ Uebel 1968; Bagnall 1984; Clarysse 1985; Delia 1996; Vanderpe 2008.

badania poświęcone etniczności żołnierzy w epoce ptolemejskiej znaleźć jednak można w pracach Cristelle Fischer-Bovet¹⁴. Do polskich publikacji, które dotyczą problemu etniczności w oazie Fajum, należy przede wszystkim praca Anny Świderek¹⁵.

Rozważania na temat etniczności w Egipcie ptolemejskim zostaną zilustrowane w oparciu o przykłady pochodzące z oazy Fajum przede wszystkim ze względu na różnorodność etniczną i kulturową społeczności fajumskiej oraz specyficzny charakter zachowanej bazy źródłowej z tego regionu. Oaza Fajum znajduje się na terenie depresji oddalonej o około 100 km na południowy zachód od Kairu i współcześnie zajmuje powierzchnię około 2000 km². Ze względu na mikroklimat i panujące warunki naturalne Fajum stanowiła istotny region z punktu widzenia polityczno-gospodarczego, zwłaszcza w okresie grecko-rzymskim¹⁶. W czasach starożytnych oaza była zaopatrywana w wodę przez kanał Bahr Yusuf, naturalną odnogę Nilu łączącą rzekę z jeziorem Moeris (współczesne jezioro Karun). Ponadto sezonowe wylewy Nilu dostarczały żyzny muł, który wzbogacał ziemię uprawną w regionie. Sprzyjało to intensywnej aktywności rolnej, a uzyskiwane wysokie plony stały się głównym powodem rozwoju osadnictwa na tym terenie¹⁷. Mimo że Fajum zasiedlono już w V tys. p.n.e., po raz pierwszy na szerszą skalę region ten został zagospodarowany w czasach XII dynastii¹⁸. Zdecydowanie największe rozmiary osiągnęła jednak kolonizacja Fajum w czasach Ptolemeusza. Jest ona uważana za jedno z najbardziej imponujących zjawisk tego typu w historii świata starożytnego. Poprzez zasiedlenie tego terenu ludnością grecką, przede wszystkim weteranami wojskowymi lojalnymi wobec monarchii, Ptolemeusze mogli utrzymać kontrolę nad nowym regionem¹⁹. Dodatkowo oprócz wspierania osadnictwa władcy dynastii ptolemejskiej zainicjowali prace melioracyjne, które znacząco przyczyniły się do poszerzenia obszaru ziemi uprawnej²⁰. Rozwój osadnictwa na tym terenie oraz sprzyjający klimat i unowocześnienie systemu irygacyjnego sprawiły, że Fajum stało się jednym z bogatszych i ważniejszych politycznie regionów, stanowiąc istotne źródło dochodów monarchii²¹. Osadnictwo na terenie oazy Fajum w czasach ptolemejskich przebiegało w kilku zasadniczych falach i zaczęło się prawdopodobnie już za panowania Ptolemeusza I²². Niestety materiał źródłowy dla tego okresu jest fragmentaryczny, wobec czego nie jest możliwe

¹⁴ Fischer-Bovet 2011; Fischer-Bovet 2014.

¹⁵ Świderek 1959.

¹⁶ Opis warunków naturalnych oazy Fajum w epoce grecko-rzymskiej m.in.: Derda 2006, 8–23.

¹⁷ Thompson 1999b, 123–125; Manning 2003, 38–39, 99–100; Clarysse, Thompson 2006, 90.

¹⁸ Thompson 1999b, 124; Manning 2003, 100; Monson 2013, 89–90.

¹⁹ Thompson 1999a, 109; Manning 2003, 104.

²⁰ Rathbone 1990, 110–112; Thompson 1999a; Monson 2013, 91.

²¹ Rathbone 1990, 111–112; Manning 2003, 104.

²² Thompson 1999a, 107.

odtworzenie procesu, który następował w tym czasie. Lepiej udokumentowane są fale migracyjne datowane kolejno na połowę III w. p.n.e., a następnie na II w. p.n.e.²³. Osadnikami byli przede wszystkim weterani wojskowi, z tego powodu fale osadnicze związane są przede wszystkim z okresami wzmożonej aktywności militarnej Ptolemeuszy²⁴. Zasiedlenie oazy Fajum nie miało jedynie charakteru wojskowego. Podboje Aleksandra Wielkiego i przemiany doby hellenistycznej dały również impuls do migracji w poszukiwaniu możliwości gospodarczych. Nowi osadnicy napływali na tereny oazy Fajum nie tylko z innych regionów Egiptu, ale również z całego świata hellenistycznego, co doprowadziło do ukształtowania się wieloetnicznego i wielokulturowego społeczeństwa²⁵.

Określenia etniczne pojawiające się w materiale źródłowym z terenów oazy Fajum występują zarówno w języku greckim, jak i egipskim piśmie demotycznym, które były używane przez administrację świecką w monarchii Ptolemeuszy. Niestety ze względu na przewagę dokumentów w języku greckim wiele kwestii znanych jest jedynie z greckiej perspektywy. Często prowadzi to do błędnych wniosków, że większość społeczeństwa Fajum była greckojęzyczna, podczas gdy ostatnie badania dowodzą, że ludność napływowa stanowiła mniejszość, a przewagę liczebną miała ludność rodzima²⁶. Analizy statystyczne ukazują, że w połowie III w. p.n.e. greccy osadnicy stanowili około 30% populacji oazy Fajum²⁷. Materiał źródłowy jest nierównomiernie rozłożony w czasie, z tego powodu dysponujemy większą liczbą tekstów dla III w. p.n.e. oraz połowy II w. p.n.e. niż dla jakiegokolwiek innego okresu w dziejach Egiptu hellenistycznego.

Pochodzenie etniczne mieszkańców Egiptu ptolemejskiego może zostać zidentyfikowane na kilka sposobów. Pierwszym jest jego wskazanie na podstawie informacji zawartej w tekście źródłowym na temat przynależności etnicznej jednostki. W zależności od typu tekstu źródłowego w którym pojawia się oznaczenie etniczne wyróżnia się:

- a) oficjalne pochodzenie etniczne poświadczane zazwyczaj w dokumentach o charakterze oficjalnym (szczególnie w listach podatkowych, w których pochodzenie etniczne było jedną z kategorii wyznaczania statusu fiskalnego) oraz
- b) prywatne przekonanie danej jednostki o własnej przynależności etnicznej, częściej występujące w dokumentach o charakterze prywatnym.

²³ Thompson 1999b, 124–125; Manning 2003, 108; Mueller 2006, 149.

²⁴ Bagnall 1984, 18; Thompson 2007, 307–310.

²⁵ Mueller 2006, 170.

²⁶ Clarysse, Thompson 2006, 90–102; Mueller 2006, 23; Thompson 2009, 401.

²⁷ Thompson 2009, 401.

Pochodzenie etniczne można zidentyfikować również na podstawie imienia własnego lub imion przodków. W szerszym kontekście do ustalenia kompozycji etnicznych większych społeczności można także wykorzystać toponimy, ponieważ nazwy miejscowości często dostarczają informacji o pochodzeniu ich mieszkańców. Ostatnim czynnikiem mogą być kwestie religijne. Etniczność można do pewnego stopnia zidentyfikować w oparciu kult sprawowany przez jednostkę.

Określenia etniczne zachowane w materiale źródłowym występują zarówno w tekstach o charakterze oficjalnym, szczególnie w dokumentach administracji państwowej, jak i w źródłach o charakterze nieoficjalnym, m.in. listach prywatnych²⁸. W okresie ptolemejskim określenia etniczne były używane głównie w celach formalnej identyfikacji. Często nie miały one powiązań z realnym pochodzeniem etnicznym jednostki. Zgodnie z ustaleniami Thompson od około połowy III w. p.n.e. w greckich dokumentach oficjalnych wymagane było podanie imienia własnego, imienia ojca, pochodzenia oraz zawodu²⁹. Pochodzenie etniczne decydowało również o społecznej pozycji danej jednostki, ponieważ pewne grupy etniczne lub zawodowe posiadały specjalne prawa i przywileje. Przykładem mogą być Żydzi, których w rejestrach podatkowych zazwyczaj traktowano jak uprzywilejowaną grupę „Hellenów”³⁰. Papirusy o charakterze nieoficjalnym, takie jak źródła literackie, listy prywatne czy teksty religijne, zazwyczaj dostarczają informacji na temat indywidualnych przekonań o własnej etniczności danej osoby.

La’da w X tomie *Prosopographia Ptolemaica: Foreign Ethnicity in Hellenistic Egypt* zgromadził listę osób, których etniczność jest poświadczona w źródłach. W publikacji zamieszczono około 170 określeń etnicznych w języku greckim oraz demotyce egipskiej odnoszących się do ludności nieegipskiej³¹. Oprócz określeń etnicznych identyfikujących ludy (np. Żydzi) uwzględnione zostały określenia pochodzące od *poleis* greckich (np. Ateńczycy, Syrakuzanie) lub od regionów geograficznych (Arkadyjczycy) czy wysp (Kreteńczycy). Autor nie wziął jednak pod uwagę żadnych wyrażen składających się z przyimka i nazwy geograficznej. Wykluczył także określenia pochodzące z tekstów literackich oraz magicznych, głównie ze względu na wątpliwą wartość historyczną oraz niepewne lub niemożliwe ustalenie datacji tych prac³².

²⁸ La’da 1994, 183.

²⁹ *P.Rev.* VII 3–4; Thompson 2001, 304–305.

³⁰ Clarysse 1992, 52; Clarysse, Thompson 2006, 147–148.

³¹ La’da 2002.

³² La’da 2002, XXXV.

Mimo że oaza Fajum jest jednym z najlepiej udokumentowanych rejonów Egiptu, pewne ograniczenia materiału źródłowego stanowią najistotniejszy problem przy identyfikacji kompozycji etnicznej Egiptu Ptolemeuszy. Rozróżnienie pomiędzy grupami etnicznymi, które zamieszkiwały Egipt jest najbardziej widoczne za panowania pierwszych władców dynastii ptolemejskiej. Na przełomie III i II w. p.n.e. różnorodność określeń etnicznych zaczyna zanikać³³, co mogło być związane zarówno z postępującą integracją społeczeństwa, jak i ze zmniejszeniem liczby imigrantów przybywających na teren oazy Fajum. Z drugiej strony, różnorodność oraz częstość występowania określeń etnicznych jest wyraźna w źródłach pochodzących z połowy III w. p.n.e., czyli z okresu, który jest zdecydowanie lepiej udokumentowany od pozostałych. Brak źródeł dla późniejszych okresów panowania dynastii Ptolemeuszy przyczynił się do tego, że część określeń etnicznych nie przetrwała do czasów współczesnych.

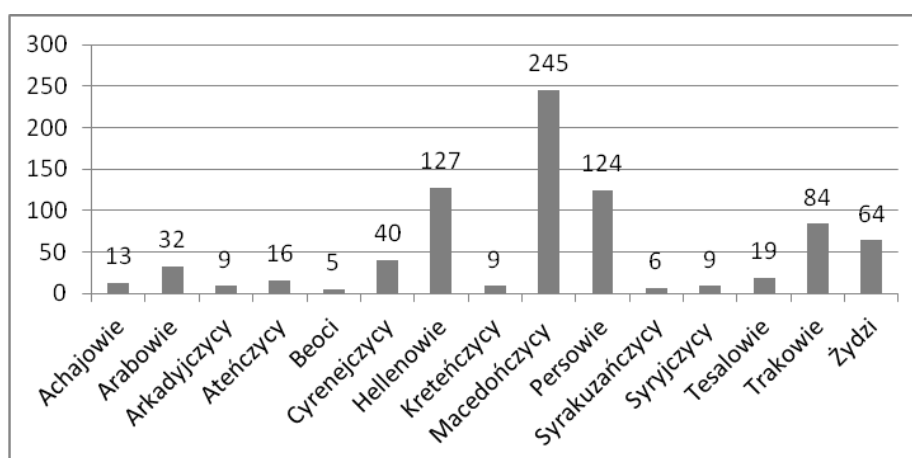
Kolejne utrudnienie w badaniach nad etnicznością stanowi fakt, że przekonanie danej jednostki o własnym pochodzeniu nierzadko różniło się od określenia etniczności używanego w celach administracyjnych. Wspominana powyżej tzw. „oficjalna etniczność” może odnosić się do realnego pochodzenia lub pochodzenia przodka, ale również do statusu podatkowego często opierającego się o wykonywany zawód. Na przykład określenie Hellenowie, które pojawia się w listach podatkowych, może odnosić się zarówno do Greków, do nie-Greków, którzy sprawowali funkcje umieszczające ich w tej kategorii, jak również do nie-Greków, którzy zawarli związek małżeński z osobą pochodzenia greckiego³⁴.

Określenia etniczne zgromadzone w *Prosopographia Ptolemaica X* dostarczają informacji na temat liczebności poszczególnych grup. Poświadczonych jest około 115 różnych określeń dla oazy Fajum. Na podstawie listy osób o wymienionym pochodzeniu etnicznym (zarówno kobiet, jak i mężczyzn) można wskazać, jakie grupy etniczne zamieszkiwały tereny Fajum i które z nich były najliczniejsze. Wykres poniżej częściowo rekonstruuje kompozycję etniczną Fajum w czasach Ptolemeuszy oraz uwzględnia ilość poświadczonych przypadków osób o danym pochodzeniu. Pod względem liczebności dominują osoby określane mianem Macedończyków, Hellenów i Persów. W źródłach występuje mniej niż 100 przypadków przynależności do Traków, Żydów, Cyrenejczyków oraz Arabów. Poniżej dwudziestu osób liczą grupy identyfikowane jako Tesalowie, Ateńczycy czy Achajowie. Rzadziej reprezentowane są w źródłach osoby identyfikowane jako Arkadyjczycy, Kreteńczycy,

³³ Thompson 2001, 304; Mueller 2006, 168.

³⁴ Thompson 2001, 303–305; Mueller 2006, 177.

Syryjczycy, Syrakuzańczycy czy Beoci. Obraz jednak nie jest kompletny, gdyż zostały pominięte określenia etniczne, które były poświadczone w mniej niż pięciu przypadkach.

Tab. 1: Liczba mieszkańców oazy Fajum o poświadczonym pochodzeniu etnicznym³⁵

Toponimy oraz imiona indywidualne również odgrywają ważną rolę w identyfikacji pochodzenia etnicznego mieszkańców Egiptu. Wiele z fajumskich osad dostarcza informacji na temat tła etnicznego, sugerując swoimi nazwami, jakiego pochodzenia byli mieszkańcy danego miejsca, np.: Syron Kome (dosłowne znaczenie: osada Syryjczyków) czy Arabon Kome (osada Arabów)³⁶. Na terenie Fajum znajdowały się również miejscowości, których nazwy odnosiły się do imion dynastycznych, m.in. Arsinoe, Philadephia, Theadelphia. Nazewnictwo tego typu było charakterystyczne dla okresu hellenistycznego. Występowanie nazw związanych z dynastią Ptolemeusza wskazuje, że są to nowe osady powstałe w omawianym okresie. Na tej podstawie można przypuszczać, że część mieszkańców tych osad stanowili przybysze, zwłaszcza osoby greckojęzyczne i osadnicy wojskowi³⁷.

Imiona indywidualne oferują bardziej szczegółowy wgląd w strukturę etniczną społeczeństwa oazy Fajum. Imiona powszechnie pojawiają się w dokumentacji o różnym charakterze. Na ogół na podstawie imienia własnego jest możliwe zidentyfikowanie Greka, Egipcjanina czy Żyda. Powszechną praktyką w starożytności było również dodawanie imienia przodka (najczęściej ojca lub matki) przy przedstawianiu się. W przypadku Greka i Żyda nie ma problemu z rozpoznaniem pochodzenia etnicznego, na przykład Dionysodoros syn Athenodorosa sam siebie określa jako Ateńczyk, jednak bazując nawet wyłącznie na jego

³⁵ Dane na podstawie materiału źródłowego zgromadzonego przez La'đa (2002); zob. Wilimowska 2016, 290.

³⁶ Thompson, Clarysse 2006, 90–92; Mueller 2006, 23–30.

³⁷ Mueller 2006, 3–4.

imieniu jesteśmy w stanie wskazać jego greckie pochodzenie³⁸. Za wsparcie w identyfikacji etniczności na podstawie imion własnych mogą służyć tzw. imiona teoforyczne. Należy do nich zdecydowana większość imion egipskich. Imiona teoforyczne są imionami tworzonymi od imion boga, jak na przykład Horos³⁹ związany z bogiem Horusem czy Petesouchos⁴⁰, który odnosi się do jednego z imion Sobka, bóstwa czczonego pod postacią krokodyla. Imiona teoforyczne mogą również wiązać się z kultem np. zwierzęcia poświęconego danemu bogu⁴¹. Ten związek imion z wyznawanym kultem jest istotny i pozwala rozważać czynnik religijny jako jeden z elementów identyfikacji pochodzenia etnicznego.

Kapłani i personel świątynny stanowią grupę, na podstawie której możliwe jest przebadanie relacji pomiędzy wyznawanym kultem religijnym a pochodzeniem etnicznym. Pracownicy świątyn w oazie Fajum są jedną z najlepiej udokumentowanych grup społeczeństwa w Egipcie ptolemejskim. Źródła dostarczają informacji na temat życia świątyni oraz aktywności i roli kapłanów i personelu pomocniczego w społeczeństwie oraz ich relacji z państwem. Dodatkowo wiele z dokumentów zostało wytworzonych przez lub dla osób z funkcjami kapłańskimi albo w inny sposób związanymi ze świątyniami. Praktykowana religia często umożliwia identyfikację pochodzenia etnicznego. Kilka przykładów znaleźć można wśród kapłanów: Pasos zaangażowany w kult Anubisa jako hodowca świętych szakali, który nosił imię odnoszące się do egipskiego boga Szu⁴², Tothoes, który był kapłanem Petesouchosa w Karanis⁴³, lub Petenephies pełniący funkcję proroka boga Souchosa⁴⁴. Nie w każdym jednak przypadku etniczność może być identyfikowana jedynie na podstawie wierzeń czy sprawowanego kultu. W okresie ptolemejskim, szczególnie w świątyniach bóstw rodzimych, obok personelu egipskiego pracowały także osoby greckiego pochodzenia (identyfikacja przede wszystkim na podstawie imion własnych). Nie-Egipcjanie zatrudnieni w świątyniach bóstw egipskich byli najczęściej pracownikami wydelegowanymi z ramienia administracji świeckiej do pełnienia funkcji niezwiązanych z kultem, głównie do zarządzania miejscem kultu. Z taką sytuacją mamy prawdopodobnie do czynienia w przypadku Sokratesa, który sprawował funkcję prostatesa⁴⁵ w świątyni egipskiego bóstwa Pnepherosa⁴⁶. Imię

³⁸ *I.Fayoum* II 136 = *I.Prose* 39 = *C.Ord.Ptol.* 70 = Rigsby, *Asyilia* 225 = *SB* I 5219 = *SB* III 6155 = *SEG* XLVI 2263 [225] descr. = *CGC* 33037 = *OGIS* II 736 = *P.Fay.* p. 47–50 = *SEG* XL 1561 descr.

³⁹ *I.Fayoum* I 83 = *SB* VIII 9817 = *SEG* XX 648.

⁴⁰ *I.Fayoum* III 196 = *SB* X 10703 = *SEG* XXIV 1202.

⁴¹ Clarysse, Thompson 2006, 333.

⁴² *I.Fayoum* I 98 = *SB* I 5796 = *SEG* XX 647 = *SEG* LXI 1502 descr.

⁴³ *I.Fayoum* I 84 = *SB* VIII 10165 = *SEG* XX 649.

⁴⁴ *I.Fayoum* I 34.

⁴⁵ *Prostates* (grec. προστάτης): przewodniczący, naczelnik, kierownik, etc. W omawianym przypadku kontekst może sugerować, że Sokrates był odpowiedzialny za sprawy administracyjne.

Sokrates jest greckie co może sugerować pochodzenie jego właściciela, co z kolei może stanowić przykład „Greka” pracującego w świątyni bóstwa egipskiego.

Imiona powinny być starannie analizowane w wypadku identyfikowania na ich podstawie pochodzenia etnicznego. W materiale źródłowym zachowały się imiona pochodzenia egipskiego transkrybowane na grekę. Administracja w monarchii ptolemejskiej używała dwóch języków, z tego powodu mamy często do czynienia z dokumentami bilingwalnymi: greckimi oraz demotycznymi. Czasami w tekstach stosowano nawet podwójne imiona. Interesującym przykładem tego zjawiska może być inskrypcja pochodząca z Krokodilopolis w której wspomniane są dwie siostry, córki Demetriosa: Eirene oraz Teoksena, które równocześnie nosiły także imiona egipskie: Nephersouchos (odnoszące się do boga Souchosa – dokładne znaczenie „Souchos jest dobry”) oraz Taues (niebędące imieniem teoforycznym)⁴⁷. Główny problem stanowi to, że imiona w tekstach często nie są wspomniane w ogóle albo nie zachowały się w dokumentach do naszych czasów. Wiele z nich odzwierciedla także popularne trendy w nadawaniu imion. Imiona pochodzenia greckiego występujące w rodzinach egipskich wskazywały na stopień hellenizacji. Przykładem tych tendencji może być m.in. inskrypcja z Soknopaiou Nesos, datowana na schyłek epoki hellenistycznej, wspominająca Eirenaiosa, którego ojcem był Pisais⁴⁸. Imię Eirenaios jest pochodzenia greckiego, co sugerowałoby, że nosząca je osoba jest również pochodzenia greckiego. Imię ojca jednak: Pisais (imię teoforyczne związane z bóstwem Szai⁴⁹), jest imieniem egipskim, a dodatkowo Eirenaios był zaangażowany w kult egipskiego bóstwa Soknopaiosa. Pozwala to przypuszczać, że obie wymieniane w inskrypcji osoby były Egipcjanami, a pojawienie się w tym przypadku imienia greckiego może odzwierciedlać zjawisko hellenizacji lub modę panującą wśród osób egipskiego pochodzenia.

Szczególnie powszechne było użycie imion wiążących się z dynastią panującą (Arsinoe, Ptolemaios), zwłaszcza wśród elit, np. wyższej rangi kapłanów. Nadawanie takich imion było sposobem na wyrażenie lojalności w stosunku do nowej dynastii, np. Arsinoe, której ojcem był Nechthoys⁵⁰. Z tego powodu w wielu przypadkach odnotowuje się istotną różnicę pomiędzy pochodzeniem imienia a prawdziwym pochodzeniem etnicznym osoby, która je nosiła.

⁴⁶ *I. Fayoum* II 116 = *I. Prose* 42 = *SB* I 1161 [a] = Chrest. Wilck. 70 = *C. Ord. Ptol.* 72 [40727] = Rigsby, *Asyilia* 223 [40727]; *I. Fayoum* II 117 = *I. Prose* 43 = Rigsby, *Asyilia* 223 [40728]; *I. Fayoum* II 118 = *I. Prose* 44 = Rigsby, *Asyilia* 223 (20857) = *SB* 3 6156 = *C. Ord. Ptol.* 72 [46087]

⁴⁷ *I. Fayoum* I 2 = *SB* I 1567 = Chrest. Wilck. 51 = *SEG* XXVI 1725 descr. = *SEG* XXXIV 1560 descr.

⁴⁸ *I. Fayoum* I 77 = *SB* I 3454 = *SEG* XLVIII 1982 descr.

⁴⁹ Więcej na temat Szai: Quaegebeur 1975; Dunand, Zivie-Coche 2004, 244, 349.

⁵⁰ *P. Count.* 50.348; zob. Clarysse, Thompson 2006, 325–326.

Struktura etniczna w Egipcie ptolemejskim stanowi istotny czynnik w badaniach nad historią społeczną tego okresu. Pochodzenie etniczne można wskazać przede wszystkim w oparciu o indywidualne przekonania jednostki, onomastykę lub na podstawie praktykowanego kultu religijnego. Każda z metod identyfikacji pochodzenia etnicznego obarczona jest ryzykiem, jednak przebadanie struktury etnicznej pozwoli na zrozumienie przemian, jakim podlegało społeczeństwo, oraz relacji pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi w czasach ptolemejskich. Dodatkowo może również przybliżyć działanie administracji i systemu podatkowego w państwie ptolemejskim. Oaza Fajum stanowi idealne miejsce do badań nad etnicznością w czasach hellenistycznych z uwagi na obficie występujące w dokumentach określenia, które pozwolą zrekonstruować strukturę etniczną tego terenu. Fajum była wyjątkowym regionem na tle państwa Ptolemeusza ze względu na unikalną bazę źródłową i niespotykaną nigdzie indziej skalę migracji, jaka miała miejsce na tym terenie. Dzięki temu, że baza źródłowa z Fajum jest tak obficie zachowana, uzyskane wyniki mogą do pewnego stopnia również zostać wykorzystane w próbach rekonstrukcji struktury etnicznej w innych, gorzej udokumentowanych regionach Egiptu.

Bibliografia:

- Bagnall R.S., 1984: *The Origin of Ptolemaic Cleruchs*, „BASP” 21, 7–20.
- Banks M., 1996: *Ethnicity: Anthropological Constructions*, London–New York.
- Barth F., 1969: *Introduction* [w:] *Ethnic Groups and Boundaries: The Organization of Culture Difference*, red. F. Barth, Bergen, 9–38.
- Bentley G.C., 1987: *Ethnicity and Practice*, „Comparative Studies in Society and History” 29, 24–55.
- Clarysse W., 1985: *Greeks and Egyptians in the Ptolemaic Army and Administration*, „Aegyptus” 65, 57–66.
- Clarysse W., 1992: *Some Greeks in Egypt*, [w:] *Life in a Multi-Cultural Society: Egypt from Cambyses to Constantine and Beyond*, red. J.H. Johnson, Chicago, 51–56.
- Clarysse W., 1995: *Greeks in Ptolemaic Thebes*, [w:] *Hundred-Gated Thebes. Acts of a Colloquium on Thebes and the Theban Area in the Graeco-Roman Period*, red. S.P. Vleeming, Leiden–Boston–Köln, 1–19.
- Clarysse W., 1998: *Ethnic Diversity and Dialect among the Greeks of Hellenistic Egypt*, [w:] *The Two Faces of Graeco-Roman Egypt: Greek and Demotic and Greek-Demotic Text*

- and Studies Presented to P.W. Pestman*, red. A.M.F.W. Verhooght, S.P. Vleeming, Leiden–Boston–Köln, 1–13.
- Clarysse W., Thompson D.J., 2006: *Counting the People in the Ptolemaic Fayum: Historical Studies*, Cambridge.
- Delia D., 1996: “*All Army Boots and Uniforms?*”. *Ethnicity in Ptolemaic Egypt*, [w:] *Alexandria and Alexandrianism, Papers Delivered at Symposium Organised by The J. Paul Getty Museum and The Getty Center for the History of Art and the Humanities and Held at the Museum, April 22–25, 1993*, red. K. Hamma, M. True, Malibu, 41–53.
- Derda T., 2006: *Arsinoites Nomos: Administration of the Fayum under Roman Rule*, Warsaw.
- Dunand F., Zivie-Coche Ch., 2004: *Gods and Men in Egypt 3000 BCE to 395 CE*, tłum. D. Lorton, Ithaca–London.
- Emberling G., 1997: *Ethnicity in Complex societies: Archaeological Perspectives*, „*Journal of Archaeological Research*” 5, 295–344.
- Fischer-Bovet Ch., 2011: *Counting the Greeks in Egypt. Immigration in the First Century of Ptolemaic Rule*, [w:] *Demography and the Graeco-Roman World: New Insights and Approaches*, red. C. Holleran, A. Pudsey, Cambridge, 135–154.
- Fischer-Bovet Ch., 2012: *Ethnicity, Graeco-Roman Egypt*, [w:] *The Encyclopedia of Ancient History*, V, red. R.S. Bagnall *et al.*, Malden, 2519–2521.
- Fischer-Bovet Ch., 2014: *Army and Society in Ptolemaic Egypt*, Cambridge.
- Goudriaan K., 1988: *Ethnicity in Ptolemaic Egypt*, Amsterdam.
- Hall J.M., 1997: *Ethnic Identity in Greek Antiquity*, Cambridge.
- Hutchinson J., Smith A.D., 1996: *Introduction*, [w:] *Ethnicity*, red. J. Hutchinson, A.D. Smith, Oxford–New York, 3–14.
- Jones S., 1997: *The Archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present*, London–New York.
- La’da C.A., 1994: *Ethnicity, Occupation and Tax-Status in Ptolemaic Egypt*, „*EVO*” 17, 183–189.
- La’da C.A., 2002a: *Prosopographia Ptolemaica X. Foreign Ethnics in Hellenistic Egypt*, Leuven.
- La’da C.A., 2002b: *Immigrant Women in Hellenistic Egypt: the Evidence of Ethnic Designations*, [w:] *Le rôle et le statut de la femme en Égypte Hellénistique, Romaine et Byzantine. Actes du Colloque International, Bruxelles, Leuven 27–29 novembre 1997*, red. H. Melaerts, L. Mooren, Leuven-Paris-Sterling, 167–192.
- Lang Ph., 2004: *Medical and Ethnic Identities in Hellenistic Egypt*, „*Apeiron*” 37.4, 107–131.

- Manning J.G., 2003: *Land and Power in Ptolemaic Egypt. The structure of Land Tenure*, Cambridge–New York.
- Monson A., 2012: *From the Ptolemies to the Romans. Political and Economic Change in Egypt*, Cambridge–New York.
- Monson A., 2013: *Greeks in an Egyptian Landscape: The Faiyum under Ptolemaic and Roman Rule*, [w:] *Egypt's Mysterious Book of the Faiyum*, red. H. Beinlich, R. Schultz, A. Wiczorek, Dettelbach, 89–103.
- Mueller K., 2006: *Settlements of the Ptolemies. City Foundations and New Settlement in the Hellenistic World*, Leuven.
- Quaegebeur J., 1975: *Le dieu égyptien Shaï dans la religion et l'onomastique*, Leuven.
- Rathbone D., 1990: *Villages, Land and Population in Graeco-Roman Egypt*, „PCPhS” 216, 103–142.
- Smith A.D., 1986: *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford.
- Świderek A., 1959: *W „państwie” Apolloniosa: społeczeństwo wczesno-ptolemejskie Fajum w świetle Archiwum Zenona*, Warszawa.
- Thompson D.J., 1992: *Language and Literacy in Early Hellenistic Egypt*, [w:] *Ethnicity in Hellenistic Egypt*, red. P. Blide et al., Aarhus, 39–52.
- Thompson D.J., 1999a: *Irrigation and Drainage in the Early Ptolemaic Fayyum*, [w:] *Agriculture in Egypt. From Pharaonic to Modern Times*, red. A.K. Bowman, E. Rogan, Oxford, 107–122.
- Thompson D.J., 1999b: *New and Old in the Ptolemaic Fayyum*, [w:] *Agriculture in Egypt. From Pharaonic to Modern Times*, red. A.K. Bowman, E. Rogan, Oxford, 123–138.
- Thompson D.J., 2001: *Hellenistic Hellenes: The Case of Ptolemaic Egypt*, [w:] *Ancient Perceptions of Greek Ethnicity*, pod red. I. Malkin, Cambridge, MA–London, 301–322.
- Thompson D.J., 2007: *The Exceptionality of the Early Ptolemaic Fayyum*, [w:] *New Archaeological and Papyrological Researches on the Fayyum. Proceedings of the International Meeting of Egyptology and Papyrology, 8th–10th June 2005*, red. M. Capasso, P. Davoli, Lecce, 305–310.
- Thompson D.J., 2009: *The Multilingual Environment of Persian and Ptolemaic Egypt: Egyptian, Aramaic, and Greek Documentation*, [w:] *The Oxford Handbook of Papyrology*, red. R.S. Bagnall, Oxford, 395–417.
- Uebel F., 1968: *Die Kleruchen Ägyptens unter den ersten sechs Ptolemäern*, Berlin.
- Vandorpe K., 2008: *Persian Soldiers and Persians of the Epigone: Social Mobility of Soldiers-Herdsmen in Upper Egypt*, „APF” 54.1, 87–108.

Wilimowska J., 2016: *Ethnic Diversity in the Ptolemaic Fayum*, „Act.Ant.Hung.” 56, 287–292.

Uniwersytet Wrocławski
joanna.wilimowska@gmail.com